

TÁRGYI EMLÉKEK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS BAJAI
HADIFOGOLYTÁBOR RÉGÉSZETI KUTATÁSÁBÓL (2024)POLGÁR BALÁZS¹ – MÁTYÁSSY GABRIELLA² – KULCSÁR VIKTOR³Magyar Régészet 13. évf. (2024) 4. szám, pp. 40–50. <https://doi.org/10.36245/mr.2024.4.4>

A Német Háborús Sírokat Gondozó Népi Szövetség magyarországi szervezetének kezdeményezését követően a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum vezetésével 2024-ben megvalósult a bajai vasküti úti második világháborús emlékmű melletti három hadifogoly temetési hely feltárása, valamint az emberi maradványok exhumálása. Ezekkel a munkálatokkal párhuzamosan a Hadtörténeti Múzeum kisebb, próba jellegű fémkereső műszeres terepbejárást folytatott a volt vasküti úti barakk-tábor déli területénél. A jelen tanulmányban a 2024. évi kutatások során talált leleteket mutatjuk be a nemzetközi kutatási eredményekre, illetve a második világháborús bajai hadifogolytábor régészeti kutatására is kitékintve.

Kulcsszavak: Baja (Bács-Kiskun vármegye), második világháború, hadtörténeti régészet, hadifogolytáborok és hősi temetési helyek régészete, „nehéz örökség”, „fájdalmas örökség”

A hadifogolytáborok a „nehéz örökség” („*difficult heritage*”) vagy „fájdalmas örökség” („*painful heritage*”) háborús kegyelettel összefüggő helyszínei (MYTUM & CARR 2013b, 9; JASINSSKI, SOLEIM & SEM 2012, 265–267). Régészeti kutatásuk számos etikai és szakmai kérdést is felvetett, és emiatt érdemes külön is foglalkozni a világháborús hadifogolytáborok archeológiai és örökségi kérdéseivel. Ugyanakkor ezek a vizsgálatok az újkor és modern kor régészeti kutatásának problémáit is érintik. Ezek magyarországi irányairól Laszlovszky József közölt összegző írást a Magyar Régészet című internetes folyóirat hasábjain 2023-ban (LASZLOVSZKY 2023).

Magyarországon az első világháborús hadifogolytáborok esetében az ostffyasszonyfai tábor (Vas vármegye) és a csóti tábor (Veszprém vármegye), a második világháborús hadifogolytáborok közül a bajai tábor (Bács-Kiskun vármegye) vizsgálata során került sor az elmúlt években régészeti kutatásokra (POLGÁR 2022; POLGÁR 2019a; POLGÁR 2019b; POLGÁR 2019c). A magyarországi hadifogolytáborok vizsgálatával kapcsolatban módszertani szempontból is egyedülálló vállalásnak tartjuk a szovjet Vörös Hadsereg által 1944–1945-ben gyűjtőtábornak használt ceglédi huszár és páncélos laktanya épületeinek téglafalain található, hadifoglyokhoz kapcsolható, vésett vagy ceruzával készített feliratok (rövid üzenetek és nevek) felmérését és fotódokumentálását (REZNÁK 2017; JÓJÁRT 2017).

A hadifogolytáborok, internálótáborok, munkatáborok, illetve koncentrációs- és megsemmisítőtáborok régészeti vizsgálata napjaikban jelentős nemzetközi előzményekre tekint vissza. A témakörhöz kapcsolódóan több esettanulmány, illetve szintetizáló munka jelent meg az elmúlt évtizedekben. Claudia Theune 2013-ban a *Historical Archaeology in Central Europe* című tanulmánykötetben közölt összegző írást az első világháborús hadifogolytáborainak, valamint a nemzetiszocialista diktatúra, továbbá a második világháborús koncentrációs- és megsemmisítőtáborok régészetéhez (THEUNE 2013), 2018-ban pedig *A Shadow of War: Archaeological approaches to uncovering the darker sides of conflict from the 20th century* című monográfiájában külön fejezetet szentelt a Harmadik Birodalom, valamint a második világháborús koncentrációs- és megsemmisítőtáborai, illetve munka-, hadifogoly- és internálótáborai régészeti témakörének (THEUNE 2018, 67–97). A táborok kulturális örökségvédelmi és archeológiai megközelítésével kapcsolatban az Adrian Myers és Gabriel Moshenska által szerkesztett, 2011-ben megjelent *Archaeologies of Internment* című tanulmányköteten kívül a Harold Mytum és Gilly Carr által szerkesztett,

¹ HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadirégészeti Osztály, email: polgar.balazs@mail.militaria.hu

² HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadirégészeti Osztály, email: matyassy.gabriella@mail.militaria.hu

³ HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadirégészeti Osztály, email: kulcsar.viktor@mail.militaria.hu

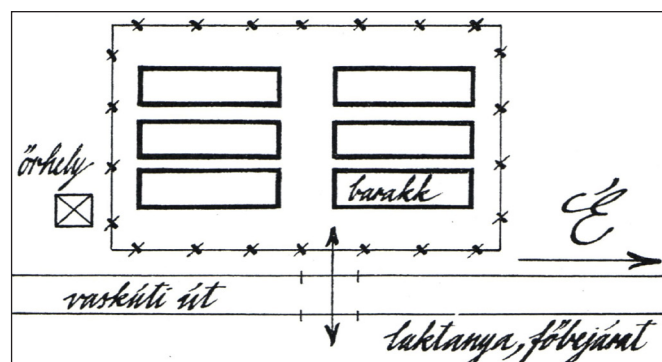
2013-ban megjelent *Prisoners of War. Archaeology, Memory, and Heritage of 19th- and 20th-Century Mass Internment* című kötetet (MYERS & MOSHENSKA 2011; MYTUM & CARR 2013a) emelhetjük ki. Az *European Archaeological Consortium* a 18–20. század régészeti kutatásainak európai helyzetét összegző, 2022. március 22–25-i bonni konferenciájának több előadása ugyancsak hangsúlyosan érintette ezt a kérdéskört (HALE & KERSTING 2024).

A táborok komplex régészeti kutatómódszertana az írásos források és archív fényképfelvételek vizsgálata mellett, jelentős mértékben támaszkodik légi felvételek és LiDAR-felmérések elemzésére, geofizikai és geodéziai felmérések eredményeire, a talajfelszínről történő leletgyűjtésre, fémkereső műszeres terepbejárásra és feltárással egyaránt. A napjaikban gyakran a talajfelszínen érzékelhető épített struktúrákkal már nem rendelkező táborok helyszíneinek azonosításában, topográfiajuk pontosításában, valamint a fogvatartottak és a fogvatartók tárgyi emlékeinek feltárással alapvető fontossággal bír az archeológia. (PRINGLE, DOYLE & BABITS 2007; THEUNE 2013; CARR & JASINSKI 2014; GRABOWSKI et al. 2014; KOBIAŁKA, KOSTYRKO & KAJDA 2017; LEGENDRE 2017; KOSTYRKO & KOBIAŁKA 2020; KERSTING 2022; KERSTING 2023; KOBIAŁKA et al. 2023; THEUNE 2024).

MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS HADIFOGOLYTÁBOR BAJÁN

A bajai hadifogolytábor történeti kutatásához egyedülálló forrásdokumentumként tartható számon Dubecz Sándor sebészorvos 1946-ban megjelent visszaemlékezése (DUBECZ 1946). A bajai tábor történetét elsőként Wallinger Endre foglalta össze – két visszaemlékezésre kitekintve – 1990-ben, a *Helyzet* című lap hasábjain (WALLINGER 1990). Később Gyulavári József 1992-ben az *Ártér* című újságban közölt hosszabb, forrásdokumentumokkal kísért írást a hadifogolytáborról (GYULAVÁRI 1992). Majd Vágvölgyi Ferenc 1993-ban az *Új Magyarország*-ban jelentetett meg a bajai első és második világháborús emlékmű kérdésköréhez kapcsolódó, a második világháborús tábor témájához is kötődő írást (VÁGVÖLGYI 1993). Vágvölgyi Ferenc-től fennmaradt továbbá egy írógéppel írt, 60 lap terjedelmű, a tábor alaprajzával és archív fényképfelvételekkel kísért, az 1948. évi exhumálási munkálatokat is adatoló gyűjtése a bajai Türr István Múzeum Adattárában (VÁGVÖLGYI 2000). Bognár Zalán a második világháborús magyarországi hadifogolytáborokról írt monográfiájában több kérdéskör vonatkozásában is foglalkozott a bajai hadifogolytáborral (BOGNÁR 2017). Legújabbban pedig Kordé Nóra a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain, 2020-ban jelentetett meg részletező tanulmányt a tábor történetéről, illetve annak forrásbázisáról (KORDÉ 2020).

A bajai barakktábor 1941-ben, a vaskúti úti határvasúti állomás mellett került kialakításra a volt Jugoszlávia elleni hadbalépést követően, hadifoglyok elszállásolása céljából. A téglalap alaprajzú, egy bejáratú és egy őrhellyel rendelkező tábor hat barakképület alkotta, területét pedig szögesdrótból készült kerítés vette körbe (GYULAVÁRI 1992, 66–68) (1. kép). A barakktábor és a laktanya épületeit a szovjet Vörös Hadsereg 1944 novemberétől, illetve decemberétől, 1945 augusztusáig hadifogoly-gyűjtőtáborként használta tovább. A vaskúti úti tábor épületeiben egyidejűleg 15–20 ezer embert őriztek (BOGNÁR 2017, 143–144, 185, 214), a tábor működésének ezen időszaka alatt elhunytak számát ma 8000 főre teszi a kutatás (WALLINGER 1990, 8.; VÁGVÖLGYI 1993, 16.; BOGNÁR 2017, 335.; KORDÉ 2020, 90). A barakktábor helyén napjainkban már nincsenek épületmaradványok a talajfelszínen, területe folyamatosan beépül, környezetét pedig vegetáció uralja. A barakktábor helyszínének azonosításában nagy szerepet játszik egy, a Hadtörténelmi Levéltár és Térképtár gyűjteményében található, 1950-ben készült légi felvétel (nyilvántartási szám: L34-62-Bd-1950-47851), amelyen még jól azonosíthatóak a tábor építményei a vaskúti út nyugati oldalán, a volt laktanyával szemben (2. kép).

1. kép: A bajai hadifogolytábor alaprajza
(GYULAVÁRI 1992, 66)

A hadifogolytábor több tömegsírját 1948-ban feltárták, és az emberi maradványokat exhumálták. Gyulavári József az 1948. évi munkálatok jegyzőkönyvét („*Kimutatás. A bajai hadifogoly táborokban elhaltaknak az exhumálásáról 1948*”) 1992-ben publikálta (GYULAVÁRI 1992, 65). Az exhumálásokat ismertető dokumentum a „*Nap és dátum*”, a „*Halottak száma (Koponya)*” és a „*Jegyzet*” megnevezésekkel kísért adatsorokat tartalmazta. Az exhumálások 1948. október 11. és október 30. között zajlottak. A határvadász laktanya, a barakktábor északi és déli közvetlen környezete, valamint a kertészképzőnél folytatott munkálatok során – a koponyák száma alapján – 1023 személy földi maradványait exhumálták. A „*Jegyzet*” információi alapvetően a tevékenységek rövid leírására („*sírok ásása*”, „*sírok rendezése*”) szorítkoztak csak, a halottak mellett megtalált tárgyak közül egyedül az azonossági jegyek („*azonossági lap*”) kerültek dokumentálásra (a „*Kimutatás*” alapján 15 azonossági jegy került elő) (GYULAVÁRI 1992, 65., lásd még: GYULAVÁRI 1992, 64; KORDÉ 2020, 94–95).

2. kép: 1950-ben készült légi felvétel részlete a bajai barakktábor területével (A.: vaskúti út, B.: volt határőrlaktanya, C.: barakktábor, D.: hadifogolytemető, E.: második világháborús emlékmű) (HM HIM, Hadtörténelmi Levéltár és Térképtár)

A BAJAI BARAKKTÁBOR RÉGÉSZETI KUTATÁSA (2018–2024)

A vaskúti úti hadifogolytábor területén tervezett építési munkálatokhoz kapcsolódóan 2018 novemberében próba jellegű kutatásokra került sor a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, valamint a Türr István Múzeum vezetésével, amely során az ásatóknak sikerült egy épület alapozását is megfigyelniük (Baja 015/44 helyrajzi számú földterületén). 2019 februárjában és márciusában a hadifogolytábor területétől északra, a tábornak az 1948. évi exhumálásokkor már feltárt temetési helyszínén folytatódtak a terepi munkálatok (Baja 015/45 helyrajzi számú földterületén). A kutatóárkok nyitását követően bizonyosságot nyert, hogy az 1948-as exhumálások után emberi maradványok maradtak vissza a sírgödrökben, így szükségessé vált a temetési hely újbóli feltárása. Az ásatók a mintegy 350 m²-es alapterületű helyszínen 26 egyéni és tömegsírt tártak fel.

3. kép: A bajai vaskúti úti második világháborús emlékmű (1949)

A tábor területén épülettartozékok, ruházati- és felszerelésleletek, valamint használati tárgyak kerültek elő, de az 1948-ban exhumált sírokból kevés tárgy látott napvilágot (POLGÁR 2019b). (A Hadtörténelmi Múzeum Hadirégészeti Gyűjteményében a gyarapított műtárgyak leltári száma: 2019.1.1–2019.33.1.)

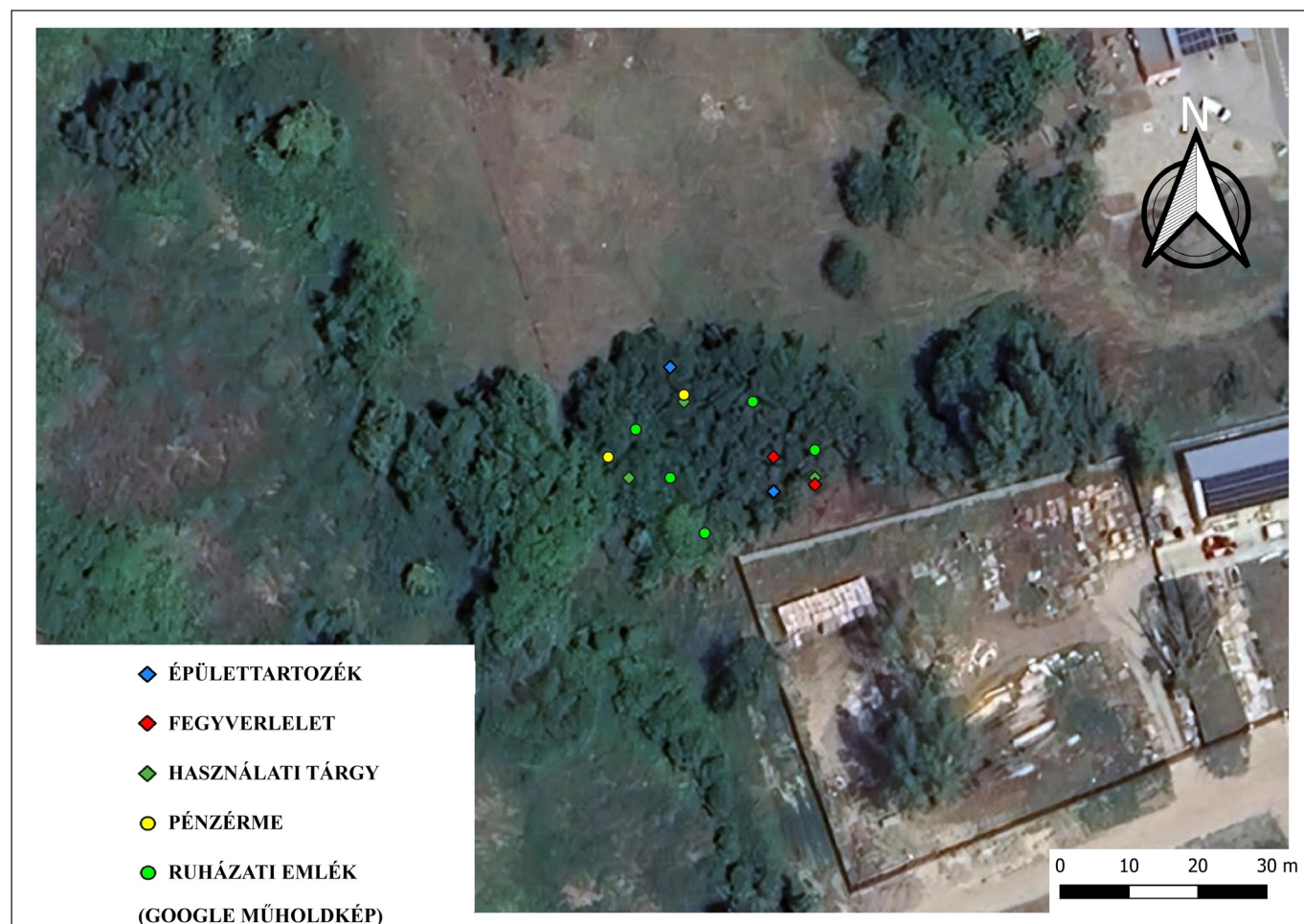
Vágvolgyi Ferenc 1993-ban megjelent közlésében a következőképpen adatolta az 1948-ban létesített tömegsírok helyét: „[...] a szomszédos laktanya udvarában és annak közvetlen szomszédságában, a »sírkülből« kiemelték /8000-ből 1023 halottat/ és a tábor területén[sic!] három egymás mellett ásott árokban eltemették” (VÁGVOLGYI 1993, 16). Az újonnan kialakított temetési helynél 1949-ben emlékmű állítására is sor került (3. kép), ugyanakkor szükségessé vált idővel a sírhelyek pontos pozíciójának

hitelesítése. 2019 júliusában a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum terepi munkálatai által a vaskúti úti második világháborús emlékműtől nyugatra sikerült hitelesíteni az 1948-ban exhumált és újratemetett hadifoglyok és polgári személyek három tömegsírját (Baja 015/54 helyrajzi számú földterületén). A terepi kutatásokat ebben az esetben is jelentős mértékben segítették légi felvételek: egy 1950-ben és egy 1953-ban készült, a Hadtörténelmi Levéltár és Térképtár gyűjteményében található légi felvételen (nyilvántartási szám: L34-62-Bd-1950-47851, L34-62-Db-1953-48472) még jól azonosítható volt a második világháborús emlékmű nyugati oldalánál kialakított három – közel azonos méretű – tömegsír pontos helyszíne (POLGÁR 2019c).

A *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge* (VDK, Német Háborús Sírokat Gondozó Népi Szövetség) 2024-ben kezdeményezte a bajai vaskúti út (Szabadság út) mellett, 1948-ban létrehozott sírhelyek feltárását. A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadisírgondozó és Hőskultusz Igazgatósága, a Német Háborús Sírokat Gondozó Népi Szövetség magyarországi szervezete, a Magyar Honvédség, önkéntesek, valamint Baja város polgármesteri hivatala közreműködésével megvalósított munkálatok során 1058 személy földi maradványait exhumálták 2024 áprilisa és májusa között (MÁTYÁSSY 2024, 116). A kegyeleti régészeti feltárásokkal, valamint exhumálásokkal párhuzamosan, a Hadtörténeti Múzeum kisebb, próba jellegű fémkereső műszeres terepbejárást folytatott a tábor déli területénél 2024-ben.

FÉMKERESŐ MŰSZERES TEREPEJÁRÁSOK SORÁN TALÁLT ÚJABB LELETEK A BARAKKTÁBOR TERÜLETÉRŐL (2024)

A Hadtörténeti Múzeum 2024 októberében kisebb – mintegy 200 m²-nyi területen – próba jellegű fémkereső műszeres terepbejárást folytatott a barakktábor déli részénél (Baja 015/76 és 015/41 helyrajzi számú földterületén) (4. kép). A kutatás során talált 14 leletet az alábbi tárgycsoportokba soroltuk:

4. kép: A bajai hadifogolytábor déli területénél folytatott 2024. évi fémkereső műszeres terepbejáráás leletmintázati térképe (Google Earth) (a térképet készítette: Kiss Henrik Ferenc)

- épülettartozékok (2 db),
- ruházati emlék (5 db),
- használati tárgy (3 db),
- pénzérem (2 db),
- fegyverlelet (2 db).

Az épülettartozékok sorába egy ácskapocs és egy zsanér maradványa tartozott. A ruházati emlékek közé két lábbelivasalás darabja, egy magyar köpenygomb, egy német zubbonygomb, valamint egy alsóruházati gomb tartozott. A használati tárgyak körét kizárólag evőeszköz-maradványok (két kanálfej és egy nyéltöredék) alkották. A pénzürmek között egy darab 1 Filléres és egy darab 1 Pengős pénzérem volt (5. kép).

5. kép: 2024-ben talált evőeszköz-maradványok, ruházati emlékek és pénzürmek a hadifogolytábor déli területéről (HM HIM – Hadirégészeti Gyűjtemény)

A fegyverleletekhez egy 1888 M tölténytár maradványa, továbbá egy 1939 M 7,62x54 mm-es Moszin-Nagant puskatöltény hüvelye tartozott. Az eredetileg az osztrák–magyar Mannlicher fegyvercsaládhoz és annak 1931-ben modernizált magyar változatához, illetve a második világháborúban használt magyar 1935 M puskához is alkalmazott tölténytár (vagy töltőkeret) hipotetikusán interpretálható a hadifogolytáborhoz kapcsolható leletként. Viszont érdemes megjegyeznünk, hogy a magyar haderőben a második világháború után is használatban maradtak ezek az ismétlőfegyverek. A Moszin-Nagant puskához tartozó, a fenékjelzése alapján a Veszprémi Fémfeldolgozó Nemzeti Vállalat (1968-tól Bakony Fém- és Elektromoskészülék Művek) által gyártott lőszer hüvelye a második világháború utáni időszakhoz kapcsolható és a vaskúti úti katonai lőtérhez köthető emlék. A 7,62 mm-es Moszin-Nagant ismétlőpuskákat a Magyar Honvédség 1948-ban rendszeresítette (Soós 2012, 72–73; Poór 2012, 48–49). (A Hadtörténeti Múzeum Hadirégészeti Gyűjteményébe került leletek leltári száma: 2024.91.1–2024.103.1.)

A VASKÚTI ÚTI MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS EMLÉKMŰ MELLETTI FELTÁRÁSOK ÉS EXHUMÁLÁSI MUNKÁLATOK SORÁN ELŐKERÜLT TÁRGYI EMLÉKEK (2024)

A hősi temető és a hősi temetési hely fogalmát a temetőkről és a temetkezésről szóló 1999. évi XLIII. törvény értelmező rendelkezései között olvasható definíció (3. § f. pont) az alábbi módon határozza meg: „nemzetközi szerződés eltérő rendelkezése hiányában a honvédelmi kötelezettség fegyveres vagy fegyver nélküli teljesítése közben elesettek, továbbá a teljesítést követően, ezzel közvetlenül összefüggésbe hozható okból elhunytak, valamint háborúban kényszermun-kára hurcoltak és elhunytak eltemetésére, hamvaik elhelyezésére szolgáló temető (temetőrész), temetési hely” (internetes forráshely: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900043.tv>, a megtekintés ideje: 2024.10.09). (A hősi temetési helyek magyarországi kutatásának módszertanához lásd: DUDÁS, STIER & CZIDOR 2021.) Hősi temető, illetve hősi temetési hely feltárása, illetve az exhumáláshoz kapcsolódó munkálatok során előtalált tárgyi emlékek a háborús kegyeleti, muzeológiai, valamint műtárgyvédelmi szempontok megtartása mellett gyarapíthatóak múzeumi közgyűjteményben.

6. kép: A bajai második világháborús emlékmű mellett végzett 2024. évi exhumálási munkálatok során talált ruházati emlékek (1.) – civil ruházati gombok (HM HIM – Hadirégészeti Gyűjtemény)

7. kép: A bajai második világháborús emlékmű mellett végzett 2024. évi exhumálási munkálatok során talált ruházati emlékek (2.) – magyar és német egyenruhagombok (HM HIM – Hadirégészeti Gyűjtemény)

8. kép: A bajai második világháborús emlékmű mellett végzett 2024. évi exhumálási munkálatok során talált ruházati emlékek (3.) – civil és katonai ruházat csatjai (HM HIM – Hadirégészeti Gyűjtemény)

Ezen irányelvek figyelembevételével a Hadtörténeti Múzeum Hadirégészeti Gyűjteményében 90 darab – a 2024. évi vaskúti úti kegyeleti feltárások során előkerült – tárgy került leltárba vételre, illetve feldolgozásra. A közgyűjteményi gyarapítás folyamatának részeként a leletek fertőtlenítésen és állagvédelmi mun-

9. kép: A bajai második világháborús emlékmű mellett végzett 2024. évi exhumálási munkálatok során talált használati tárgyak (1.) – evőeszközök maradványai (HM HIM – Hadirégészeti Gyűjtemény)

10. kép: A bajai második világháborús emlékmű mellett végzett 2024. évi exhumálási munkálatok során talált használati tárgyak (2.) – dohányszelencék maradványai (HM HIM – Hadirégészeti Gyűjtemény)

kálátokon mentek keresztül (a tárgyak leltári száma: 2024.1.1–2024.90.1). A sírokból származó leleteket az alábbi tárgycsoportokba soroltuk:

- ruházati emlékek (61 db),
- használati tárgyak (15 db),
- személyes tárgyak (2 db),
- pénzürmék (10 db),
- egyéb leletek (2 db).

A ruházati emlékeket jellemzően a civil alsó és felső ruházati gombok, (német és magyar) egyenruha-gombok, valamint katonai és civil ruházathoz kapcsolódó csatok képezték (6–8. kép). A civil ruházathoz köthető gombok nyersanyaga igen nagy változatosságot mutatott, hiszen megtalálhatóak voltak közöttük a műanyagból, fémből, gyöngyházból, bőrből és fából készültek egyaránt. A használati tárgyak csoportját jellemzően evőeszközök darabjai, a dohányzáshoz, illetve a személyes higiéniahoz köthető tárgyak (dohányszelence, cigarettatárca, valamint zsebtükör, borotvapamacs, fésű) alkották, de ceruza és szemüveg maradványa is sorolható ezen tárgyak körébe (9–12. kép). A tükörtöredékek közül kiemelhető egy magát púderező hölgy képével díszített darab. A leletegyüttes egyik legfigyelemreméltóbb darabjának egy rózsafüzér maradványát (kereszt korpusszal és 42 üveggyönggyel) tartjuk (MÁTYÁSSY 2024, 116–117) (13. kép). Nehéz interpretálni az együttesbe tartozó két kulcsmaradványt (14. kép), hiszen a kulcsok hipotetikusán a hadifogolytáborba került civil személyekhez is kapcsolhatóak lehetnek. A pénzürmék közé

11. kép: A bajai második világháborús emlékmű mellett végzett 2024. évi exhumálási munkálatok során talált használati tárgyak (3.) – ceruzák, cigarettatárca és szemüveg maradványa (HM HIM – Hadirégészeti Gyűjtemény)

szovjet (Kopejka), lengyel (Groszy) és magyar (Pengő, Fillér) érmék tartoztak (15. kép). A fentebb bemutatott tárgycsoportokhoz nem illeszthető, egyéb leletek körébe egy kisebb kábelköteg, valamint egy kis méretű fémlap tartozott. Ezeknél a leleteknél hipotetikusán felmerülhet a másodlagos felhasználás szándéka. Névvel vagy monogrammal jelzett lelet nem található a vizsgált tárgyi együttesben. A leletek értelmezéséhez fontos szempont, hogy azok már egy másodlagos temetés helyszínén (korábbi exhumálási munkálatok után és az újra eltemetést követően) kerültek felszínre.

12. kép: A bajai második világháborús emlékmű mellett végzett 2024. évi exhumálási munkálatok során talált használati tárgyak (4.) – borotvapamacs maradványa, fésűk és zsebtükrök töredékei (HM HIM – Hadirégészeti Gyűjtemény)

13. kép: A bajai második világháborús emlékmű mellett végzett 2024. évi exhumálási munkálatok során talált személyes tárgy – rózsafüzér maradványa (HM HIM – Hadirégészeti Gyűjtemény)

15. kép: A bajai második világháborús emlékmű mellett végzett 2024. évi exhumálási munkálatok során talált szovjet, lengyel és magyar pénzürmék (HM HIM – Hadirégészeti Gyűjtemény)

14. kép: A bajai második világháborús emlékmű mellett végzett 2024. évi exhumálási munkálatok során talált használati tárgy (5.) – kulcsok maradványai (HM HIM – Hadirégészeti Gyűjtemény)

ÖSSZEGZÉS

A bajai hadifogolytáborról értékes beszámolót közöl Biczók Sándor *Hadifogságban* (1944. december 26. – 1947. július 20.) című visszaemlékezésében: „[...] a menet elindul az elnéptelenedett városon keresztül a Vaskúti úti laktanyába. Végre használhatjuk az elárvult és eddig feleslegessé vált csajkát és kanalat. Elképzelhető, milyen jólesett a heti éheztetés után a fagyoskodó embereknek a jó meleg, sűrű bableves, amit a bajai önkéntes asszonyok főztek. [...] A laktanya már érkezésünk előtt is tele volt, a helykeresés tülekedéssel, káromkodással, szitkozódással járt. Így múlt el az éjszaka, pirkadatkor a bajaiak már a kapuban álltak, hogy bekerüljenek a városba menő munkás szakaszokba. [...] Nemsokára kezdtek közeledni a rokonokat, ismerősöket kereső bajaiak. [...] A toronyban lévő őr pedig a fegyverével davajozott, hogy ne közelítsenek! Ezalatt az udvaron megkezdődött a sorakoztatás, de a táborban is mindenki számára. Nem tudtuk elképzelni, hogy hol és mekkora munka lehet az, amire mindenkit felsorakoztatnak. Még furcsább volt, hogy a velünk lévő ápoló- és apácanővéreket is sorakoztatták. Rövid idő múlva megindult a menet erős őrizet mellett, kis utcákon tekeregve a város szélén egy mellékvágányon összeállított vasúti szerelvényhez, ahol marhahágonokba beszorítva ránk zárták az ajtókat. A kocsiban semmi felszerelés” (Biczók 2015, 34–35). Dubecz Sándor sebészorvos 1946-os publikációjában a harctéri sebesülést és a járványos megbetegedéseket jelölte

meg a halálozások vezető okaként a bajai tábor vonatkozásában: „A kórház beteganyagának legnagyobb százalékát, kb. 80%-át lövési sérülések tették ki. Ezeknek kb. 1/10-e tiszta lövéses, a többi szilánksérülés volt” (DUBECZ 1946, 855). A fertőző betegségek közül Dubecz a bélhurutot, a vérhast, a kiütéses tifuszt és a diftériát határozta meg a halálozások fő okaként (DUBECZ 1946, 856). A régészeti megfigyelések alapján a halottakat nem egy esetben az alsó és felsőruházattal együtt temették el, ezzel párhuzamosan pedig a ruházat zsebeiben több – a tulajdonosaik számára fontosnak tartott – használati, illetve személyes tárgy temetődött el. A vaskúti úti barakktábor területén ma is számos, a második világháború időszakához köthető lelet kerül elő, illetve kerülhet elő még a jövőben is. Ezeknek a személyes sorsokhoz is kapcsolódó emlékeknek a muzeológiai jelentőségét – a hősi temetési helyek feltárásaiból származó leletekhez hasonlóan – a hadifogolytábor mindennapjaiba való reprezentatív betekintés nyújtása képezi (lásd: KERSTING 2023, 409).

HIVATKOZOTT IRODALOM

Biczók S. (2015). *Katonaidőm emlékei 1944–1947*. Bajai dolgozatok 19. Szerk., a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Merk Zs. Baja: Türr István Múzeum.

Bognár Z. (2017). *(Hadi)fogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon*. Budapest: Kairosz Kiadó.

Carr, G. & Jasinski, E. M. (2014). A Tale of Two Camps: Lager Wick & SS Strafgefangenenlager Falstad. *British Archaeology* 139 (November–December), 44–49.

Dubecz S. (1946). Orosz hadifogoly kórházi beszámoló. *Orvosok Lapja* 2:14, 855–857.

Dudás E., Stier M. & Czidor D. (2021). Forensic investigation of war graves from WWI and WWII in Hungary. *Forensic Science International* 320/3, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2021.110688>

Grabowski, R., Olsen, B., Pétursdóttir, Þ. & Witmore, C. (2014). Teillager 6, Sværholt: The Archaeology of a POW camp in Finnmark, Arctic Norway. *Fennoscandia Archaeologica* 31, 3–24.

Gyulavári J. (1992). Temető a vaskúti úton. A bajai hadifogolytábor története 1941–1945. *Ártér* 3:2, 62–82.

Hale, A. & Kersting, T. (eds) (2024). *New Challenges Archaeological Heritage Management and the Archaeology of the 18th to 20th centuries. Proceedings of the International Conference Bonn, Germany, 22–25 March 2023*. EAC Occasional Paper, 19. Budapest: Archaeolingua.

Jasinski, M. E., Soleim, M. N. & Sem, L. (2012). ‘Painful heritage’. Cultural landscape of the Second World War in Norway: A new approach. In Berge, R., Jasinski M. E. & Sognnes, K. (Eds), *N-TAG TEN: Proceedings of the 10th Nordic TAG conference at Stiklestad, Norway 2009* (pp. 263–273). BAR International Series 2399. Oxford: Archaeopress.

Jóhárt Gy. (2017). „Hazám Isten Veled!” A ceglédi szovjet hadifogolytábor téglafalainak feliratai. In Reznák E. (sorozatszerk). *Téglákba vésett történelem. A ceglédi fogolytábor története és téglafalainak feliratai* (pp. 51–192). Ceglédi füzetek 41. Cegléd: Kossuth Múzeum.

Kersting, T. (2022). Sterne, Bleche, Grubenhäuser. Die Hinterlassenschaften der Roten Armee als Thema der Archäologie. In Kersting, T., Meißner, Ch. & Scherstjanoi, E. (Hrsgs.). *Die Waldlager der Roten Armee: Archäologie und Geschichte* (pp. 71–139). Berlin: BeBra Verlag.

Kersting, T. (2023). Nazi Camp-Site Archaeology in Brandenburg State, Germany. *Historical Archaeology* 57:1, 401–429. <https://doi.org/10.1007/s41636-022-00383-y>

Kobiałka, D., Kostyrko, M. & Kajda, K. (2017). Inconspicuous and Forgotten Material Memories of the First World War: The Case of POW Camp in Czersk, Poland. In Zalewska, A. I., Scott, J. M. & Kiarszys, G. (eds). *Materiality of Troubled Pasts Archaeologies of Conflicts and Wars* (pp. 23–39). Warsaw–Szczecin: Department of Archaeology, Szczecin University.

Kobiałka, D., Pawleta, M., Karski, K., Mikołaj, K., Lokś, A., Rezler-Wasielewska, V., Stanek, P., Czerner, A., Góra, E., Michalski, M., Tomczak, S., Kowalczyk, Z., Ważyński, Sz. & Wroniecki, P. (2023). Camp Archaeology at the Site of National Remembrance in Łambinowice (Formerly Lamsdorf), Poland. *International Journal of Historical Archaeology* 27, 1035–1067. <https://doi.org/10.1007/s10761-023-00700-y>

Kostyrko, M. & Kobiałka, D. (2020). Small and large heritage of the Great War: an archaeology of a prisoner of war camp in Tuchola, Poland. *Landscape Research* 45:5, 583–600. <https://doi.org/10.1080/01426397.2020.1736533>

Kordé N. (2020). A II. világháború végén kialakított bajai hadifogolytábor története és utóélete. *Hadtörténelmi Közlemények* 133:1, 76–103.

Laszlovszky J. (2023). Újkori és legújabb kori régészet Magyarországon? *Magyar Régészet* 12:1, 37–47. <https://doi.org/10.36245/mr.2023.1.6>

Legendre, J.-P. (2017). The Archaeological Study of French World War II Internment Camps The Example of the Prisoner of War Camp in Vandoeuvre-lès-Nancy (department of Meurthe-et-Moselle). In Blaising, J.-M., Driessen, J., Legendre, J.-P. & Olivier, L. (eds) *Clashes of Time. The Contemporary Past as a Challenge for Archaeology* (pp. 47–62). Louvain: Presses universitaires de Louvain.

Mátyássy G. (2024). Rózsafüzér maradványa a bajai hadifogolytábor sírjainak exhumálási munkálataiból. In Sallay G. & Závodi Sz. (szerk.) *Műtárgyak a középpontban. Válogatás a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiből* (pp. 116–117). Budapest: Zrínyi Kiadó–HM HIM.

Myers, A. & Moshenska, G. (eds) (2011). *Archaeologies of Internment*. New York: Springer <https://doi.org/10.1007/978-1-4419-9666-4>

Mytum, H. & Carr, G. (eds) (2013a). *Prisoners of War. Archaeology, Memory, and Heritage of 19th- and 20th-Century Mass Internment*. New York: Springer <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-4166-3>

Mytum, H. & Carr, G. (2013b): Prisoner of War Archaeology. In Mytum, H. & Carr, G. (eds.) *Prisoners of War. Archaeology, Memory, and Heritage of 19th- and 20th-Century Mass Internment* (pp. 3–19). New York: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-4166-3_1

Polgár B. (2019a). Hadifogolytáborok régészeti kutatása – Tárgyi emlékek az ostffyasszonyfai hadifogolytáborból (1915–1918). *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 19, 307–327.

Polgár B. (2019b). A második világháborús bajai hadifogolytábor kutatása (2018–2019). *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője* 19, 197–208.

- Polgár B. (2019c). Közös sírban. Hitelesítő ásatások Baján. *Magyar Honvéd* 30:8, 52–53.
- Polgár B. (2022). A csóti hadifogolytábor régészeti kutatása. *A Hadtörténet Múzeum Értesítője* 22, 195–210.
- Poór F. (2012). A Bakony Művek története a fénykortól a vég napjáig (1988-2008). *Veszprémi Szemle* 12, 48–63.
- Pringle, J. K., Doyle, P. & Babits, L. E. (2007). Multidisciplinary Investigations at Stalag Luft III Allied Prisoner-of-war Camp: The Site of the 1944 „Great Escape,” Zagan, Western Poland. *Geoarchaeology* 22:7, 729–746. <https://doi.org/10.1002/gea.20184>
- Reznák E. (2017). Fogolytáborok bús lakói, fáradt emberek... In Reznák E. (sorozatszerk) *Téglákba vésett történelem. A ceglédi fogolytábor története és téglafalainak feliratai* (pp. 3–16). Ceglédi füzetek 41. Cegléd: Kossuth Múzeum
- Soós P. (2012). Egy régi–új fegyver: Mannlicherek a Magyar Honvédség arzenáljában. II. rész. *Haditechnika* 46:6, 69–73.
- Theune, C. (2013). Archaeology and Remembrance: The Contemporary Archaeology of Concentration Camps, Prisoner-of-War Camps and Battlefields. In Mehler, N. (ed.). *Historical Archaeology in Central Europe* (pp. 241–259). Rockville: Society for Historical Archeology
- Theune, C. (2018). *A Shadow of War: Archaeological approaches to uncovering the darker sides of conflict from the 20th century*. Leiden: Sidestone Press.
- Theune, C. (2024). Sobibor and other Nazi extermination sites: A Contextualisation of the objects. In Eickhoff, M., Somers, E. & Take, J. (eds). *Excavating Sobibor: Holocaust Archaeology between Heritage, History and Memory* (pp. 77–95). Zwolle: Wbooks.
- Vágvölgyi F. (1993). Baján is volt hadifogolytábor. *Új Magyarország* 3:113, 16.
- Vágvölgyi F. (2000). A bajai szovjet hadifogolytábor története. [Kézirat.] Türr István Múzeum, Adattár. Nyilvántartási szám: 2944.2000. [1–60. lap.]
- Wallinger E. (1990). Feltáratlan tömegsírok Baján. Akiknek fakeszt sem jutott... *Helyzet* 1990. május 19., 8.
- Internetes forráshely – <https://net.jogtar.hu/>